

ANTONI KUCZYŃSKI,
TOMASZ SKARŻYŃSKI

SPICHRZE O KOPULASTO SKLEPIONYM ZRĘBIE NA TERENIE POŁUDNIOWEJ OPOLSZCZYZNY

W zespole zabytków drewnianej architektury wiejskiej związanej z krajobrazem ziemi opolskiej na plan pierwszy wysuwają się spichrze z końca XVIII i pierwszej połowy XIX stulecia. W zróżnicowanym katalogu tych obiektów oddzielną grupę stanowią masywnie zbudowane spichrze o kopulasto sklepionym zrębnie polepionym gliną, często dwu- lub trzykondygnacyjne, rozplanowane na rzucie prostokąta lub kwadratu. Budynki te tworzą jeszcze obecnie charakterystyczny element zagrody w wielu wsiach południowej Opolszczyzny — np. we wsi Pilszcz, pow. głubczycki, we wsi Łany, pow. kozielski, oraz wsiach Bolesław, Borucin, Krzanowice i Wojnowice, pow. raciborski.

W północnej części woj. opolskiego, na terenie wsi Ligota Górna, pow. kluczborski, oraz Domaszowice, pow. namysłowski, zachowały się piętrowe spichrze o konstrukcji zrębowej, rozplanowane na rzucie prostokąta o dachu dwuspadowym, z dużym okapem biegnącym wzdłuż ściany frontowej. Pod okapem znajduje się galeryjka, którą podtrzymują pionowe słupy zaopatrzone w ozdobnie profilowane miecze.

Ciekawe są również zrębne spichrze parterowe, rozplanowane na rzucie prostokąta, o dachu pokrytym słomą, który wysunięty jest znacznie nad frontową ścianę. Dzięki takiemu rozwiązaniu konstrukcyjnemu tworzy się niewielkie podcień. Spichrze takie występują na terenie wsi Sternalice, pow. oleski.

Obok spichrzy chłopskich zachowało się na Opolszczyźnie parę spichrzy dworskich w miejscowościach — Grudynia Mała i Sławięcice, pow. kozielski, Kantorowice, pow. brzeski, oraz Strzelce Opolskie — miasto. Są to duże, masywnie wykonane budowle piętrowe, rozplanowane na rzucie prostokąta. Poszczególne kondygnacje rozdzielają na zewnątrz zadaszenia gontowe. Najstarszy w tej grupie jest spichrz ze Sławięcic pochodzący z 1610 roku.

Artykuł ten oparty jest na materiałach zgromadzonych podczas badań terenowych na przestrzeni lat 1967-1969, kiedy to autorzy przeprowadzali inwentaryzację drewnianego budownictwa wiejskiego dla potrzeb i na zlecenie Muzeum Wsi Opolskiej w Bierkowicach pod Opolem. W terenie posługiwano się kartą materiałową opracowaną przez pracowników wspomnianego muzeum oraz kwestionariuszem Zakładu Etnografii Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu¹. Podczas kilkutygodniowych pobytów w terenie sporządzono wstępną inwentaryzację architektoniczną 410 drewnianych budynków — chałup, chlewów, stodół i spichrzy. Zebrano także materiał etnograficzny uwzględniający drogi rozwoju starego budownictwa, w zależności od warunków geograficznych, a przede wszystkim struktury społeczno-gospodarczej. Przebadane obiekty pochodzą w 85% z drugiej połowy XIX stulecia, chociaż spotkano także starsze — zwłaszcza spichrze — budowane pod koniec XVIII w. Datowanie ułatwione było w wielu przypadkach przez informacje otrzymane od miejscowej ludności oraz przez znajdujące się



Ryc. 1. Spichlerz chłopski z połowy XVIII w. Domaszowice, pow. Namysłów

Fot. A. Szczodrak

¹ J. Gajek, *Kwestionariusz do badań nad budownictwem wiejskim opracowany z udziałem pracowników Zakładu Etnografii IHKM PAN we Wrocławiu*, dodatek do 44 tomu czasopisma „Lud”, Wrocław 1959.

w budynkach mieszkalnych, na belkach stropowych, a w spichrzach nad drzwiami wejściowymi oznaczenia roku budowy.

Oprócz materiałów pochodzących z własnych badań terenowych uwzględniono w artykule wyniki wcześniejszych prac penetracyjnych prowadzonych przez pracowników Muzeum w Raciborzu, Muzeum Wsi Opolskiej oraz Zakład Etnografii IHKM PAN we Wrocławiu. Przy okazji warto nadmienić, że cennym uzupełnieniem do materiałów zgromadzonych w terenie były ilustracje znajdujące się w czasopismach wychodzących na Śląsku do 1945 roku², na podstawie których uzupełniono sieć występowania spichrzy na obszarze Opolszczyzny. Ponadto uwzględniono w artykule literaturę przedmiotu, a zwłaszcza te prace, których autorzy zajmowali się kwestią genezy spichrzy o kopulasto sklepionym zrębie.

Artykuł powyższy nie wyczerpuje całości problematyki związanej z tradycyjnym budownictwem Opolszczyzny, lecz jest skromną próbą zwrócenia uwagi na ginącą z dnia na dzień drewnianą architekturę wiejską tego obszaru, architekturę, w której poważny zespół stanowią ciekawe z uwagi na konstrukcję i teren występowania spichrze o zwężających się ku górze ścianach, niekiedy nawet tworzących sklepienie. Spichrze te, niegdyś tutaj powszechne, są obecnie szybko ginącym reliktem, którego geneza nie została ostatecznie jednoznacznie wyjaśniona i nadal budzi szereg kontrowersji.

C h a r a k t e r y s t y k a o g ó ł n a. Budynkiem odgrywającym niegdyś poważną rolę w gospodarstwie był na omawianym obszarze, obok stodoły, spichrz służący w zasadzie do przechowywania wymłóconego zboża. Pomijając tę podstawową, spichrz spełniał szereg ubocznych funkcji; służył do przechowywania mięsa, nabiału oraz innych produktów spożywczych, zwłaszcza owoców i warzyw. Ponadto składano w jego wnętrzu różne narzędzia gospodarcze, drobne drewno na opał i uprząż. Każde pomieszczenie wewnątrz spichrza spełniało określoną funkcję. W sąsiadkach oraz na gładkiej podłodze pierwszego piętra suszono i magazynowano zboże. Na drugiej kondygnacji przechowywano również ziarno, zwłaszcza tuż po omlotach. Głównie jednak znajdowały się tutaj wyroby wędliniarskie, mięso i słonina. W wypadku istnienia trzeciej kondygnacji magazynowano w jej wnętrzu owoce i warzywa. Spichrz usytuowany najczęściej w obrębie zagrody spełniał jeszcze jedną poważną rolę. W świetle tradycji ustalono, że spełniał on funkcję skarbcza, w którym na parterze przechowywano drogocenne przedmioty — wyroby ze srebra i złota, często pieniądze. W ustawionych tutaj szafach i skrzyniach znajdowała się odzież

² Oprócz czasopism uwzględniono także szereg kalendarzy regionalnych wychodzących wówczas na Śląsku. Pełny wykaz tytułów znajdujących się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu zawiera publikacja: W. R e y c h m a n o w a, *Śląski index ikonograficzny*, cz. 1-2, Wrocław 1963, cz. 3, Wrocław 1964.



Ryc. 2. Spichlerz z dachem przesuniętym nad jedną ze ścian szczytowych. Sternalice, pow. Olesno. Obecnie obiekt usytuowany na terenie Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu-Bierkowicach

Fot. M. Kurek

odświetna, zdobiona misternie wykonanymi haftami. Z funkcją tą wiąże się niewątpliwie zaopatrywanie spichrzy w masywnie wykonane drzwi, okute blachą lub sztabami metalowymi, oraz solidne zamki roboty kowalskiej. Masywność tych budowli, solidne zamknięcia, małe otwory okienne podobne do otworów strzelniczych, ruchomy dach, który można było szybko zrzucić w razie pożaru, zrąb oblepiony gliną utrudniającą podpalenie spichrza od zewnątrz oraz ich rozmieszczenie koncentrujące się głównie na obszarach przygranicznych, przez które przebiegały niegdyś szlaki handlowe, wskazują na to, że spichrze te posiadały w odległej przeszłości charakter obronny.

Drugą funkcją, która również zupełnie zaginęła, było poświadczone przez tradycję miejscową (wieś Pilszcz, pow. głubczycki, wsie Bolesław, Wojnowice i Rudy Wielkie, pow. raciborski) umieszczanie zwłok zmarłego gospodarza na parterze spichrza, skąd po 2 lub 3 dniach następowało wyprowadzenie na cmentarz³. Stąd też wyruszał orszak pogrzebowy. Czę-

³ Fakt ten potwierdziło trzech informatorów ze wsi Rudy Wielkie, jeden ze wsi Bolesław i czterech ze wsi Wojnowice na terenie pow. raciborskiego. Wiek informa-



Ryc. 3. Spichlerz dworski z roku 1610. Sławęcice, pow. Koźle. Obecnie usytuowany na terenie Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu-Bierkowicach

Fot. M. Kurek

sto także podczas wiosny i lata spano we wnętrzu spichrza. Obecnie tradycja ta prawie zupełnie zanikła, a tylko sędziwi gospodarze śpią od czasu do czasu w spichrzach, tłumacząc to warunkami higienicznymi — „nie ma w spichrzu takiej duchoty, jak w chałpie”.

Sumując podkreślić należy, że obecnie sporadycznie zachowała się także podstawowa funkcja spichrzy jako budynków do przechowywania ziarna; w większości bowiem spełniają one rolę podręcznych składzików w obrębie zagrody. Ponadto spichrze o kopulasto sklepionym zrębnie, tak jak i inne ich rodzaje, coraz częściej rozbiera się. Proces ten rozpoczął się w latach 20-tych naszego stulecia i postępuje szybko w czasach współczesnych, a znaczny postęp w tej dziedzinie rozpoczął się po II wojnie

torów — 60-75 lat. Umieszczanie zwłok zmarłego gospodarza na parterze spichrza wyznaczyli oni na końcowe lata XIX stulecia, podkreślając że już wówczas zwyczaj ten nie był tutaj powszechny. Część z nich informację tę oparła na tradycji rodzinnej, mówiąc że „tak było za pamięci mego ojca”.

światowej. Wiąże się to częściowo z zasiedleniem niektórych rejonów Opolszczyzny przez ludność pochodzącą z okolic woj. tarnopolskiego, stanisławowskiego i innych, która nie posiadała tradycji użytkowania tak dużych pomieszczeń, jakimi są zastane tutaj spichrze. Stąd też bardzo często budynki te przeznaczano na chlewy, z czasem zaś w miarę powolnego użytkowywania się ich rozbierano je zupełnie. Proces ten jest bardzo łat-



Ryc. 4. Spichlerz o kopulasto sklepionym zrębie i dachu luźno nałożonym. Borucin, pow. Racibórz

Fot. A. Kuczyński

two dostrzegalny na przykładzie dwóch powiatów — głubczyckiego i raciborskiego. W pierwszym z nich znajduje się właśnie bardzo wiele ludności napływowej. Częściej zatem w tym powiecie znikają z zagród chłopskich charakterystyczne niegdyś dla nich spichrze. W powiecie raciborskim natomiast, gdzie przeważa ludność pochodzenia miejscowego, spichrze znikają wolniej, a w wielu miejscowościach użytkowane są zgodnie z ich pierwotnym przeznaczeniem. W sumie zanik spichrzy na tym terenie jest procesem nieodwracalnym, tym cenniejsza jest zatem inicjatywa władz konserwatorskich województwa opolskiego i Muzeum Wsi Opolskiej idąca w kierunku zabezpieczenia najcenniejszych obiektów w tej grupie zabytków drewnianej architektury wiejskiej.

W dosyć zróżnicowanym katalogu spichrzy występujących do niedawna w stosunkowo dużym nasileniu na terenie Opolszczyzny najciekawsze są spichrze z południowych powiatów tego obszaru. Tworzą je masywne budowle o kopulasto sklepionym zrębie, rozplanowane na rzucie kwadra-

tu lub prostokąta o wymiarach boków 3×3 m do 4×5 m, przykryte dwu- lub czterospadowym dachem, luźno założonym na zrąb, z wejściem usytuowanym w ścianie szczytowej i ścianach oblepionych z zewnątrz gliną zmieszaną z pociętą słomą lub plewami. Terytorialne występowanie



Ryc. 5. Spichlerz o ścianach zwężających się w górnej części, czym upodabnia się do spichrzy typu kopulastego. Borucin, pow. Racibórz

Fot. A. Kuczyński

tego rodzaju spichrzy ogranicza się w Polsce do południowych rejonów Opolszczyzny, częściowo i Spiszu⁴, poza jej granicami natomiast wystę-

⁴ J. Bohdanowicz, *Spichrze na tle innych pomieszczeń do przechowywania ziarna w gospodarstwach chłopskich w Polsce na przełomie XIX-XX w. (1860-1960)*, „Lud”, t. 47: 1961, mapa nr 8; D. Tylkowa, *Drewniane spichrze beczkowato sklepione w Południowej Sądcczyźnie*, „Etnografia Polska”, t. 6: 1962, s. 338-347; *Spichrze Opolszczyzny*, nakładem Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu-Bierkowicach, teksty E. Gil, Kraków 1967; Z. Zielonka, *Spichlerze naszej ziemi*, „Opole”, nr 1: 1971, s. 27.

pują one sporadycznie w Czechach ⁵, Słowacji ⁶, Czeskim Lesie ⁷ i Oldenburgii ⁸.

Spichrze te posiadają szereg odmian chronologicznie młodszych, w których istotną różnicą jest pozorne sklepienie zrębu. Wynika to z fak-



Ryc. 6. Spichlerz o kopulastym sklepieniu zrębu z zewnętrznym wejściem do piwnicy. Ligota Książęca, pow. Racibórz

Fot. M. Kurek

⁵ K. R h a m m, *Zur Entwicklung des slavischen Speichers*, „Globus”, t. 77: 1900, cyt. za — *Przyczynek do historii rozwoju spichrza słowiańskiego*, „Wisła”, t. 15: 1901, s. 60-74.

⁶ Š. A p a t h y, *Spôsob uskladnovania hospodarskych plodin v severnom Sariši*, „Slovensky Narodopis”, z. 4: 1958, s. 347-380.

⁷ R h a m m, *op. cit.*

⁸ B. S c h i e r, *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*, Reichenberg 1932, s. 399.

tu, że ściany w górnej części zwężają się, a przykrycie takiej konstrukcji namiotowym daszkiem upodabnia ją do budowli o sklepionym zrębie. Ponadto występują tu również takie spichrze, które posiadają w górnej części nieznaczne zwężenie ścian szczytowych, czym upodabniają się do spichrzy typu kopulastego.

W ramach podanej powyżej charakterystyki pierwszoplanowych cech spichrzy o kopulasto sklepionym zrębie, zaliczanych w literaturze etnograficznej do typu śląsko-spiskiego⁹, nie mieszczą się takie zagadnienia, jak rodzaj i konstrukcja ścian oraz dachu, rozplanowanie wnętrza, a także inne podrzędniejsze dane z zakresu formy, materiału i techniki wykonania. Sprawy te zostaną zatem kolejno przedstawione w dalszej części artykułu.

Fundament. W zinwentaryzowanych spichrzach stwierdzono występowanie dwojakiego rodzaju fundamentów. Formą najpowszechniejszą, a zarazem najstarszą jest umieszczenie podwaliny zwanej tu „przyciesią” bezpośrednio na ziemi lub na kamiennych wspornikach ułożonych pod narożami ścian oraz w miejscach, gdzie słupy odrzwi wpuszczone są w podwalinę. Nieraz pod spichrzami występują obmurowane kamieniami lub ceglami niewielkie piwnice — znacznie mniejsze od rzutu poziomego spichrza. Piwnice te, do których wejście prowadzi z wnętrza budynku, służą do przechowywania ziemniaków oraz warzyw, latem natomiast gromadzi się w nich nabiał.

Jako drugi potwierdzony, bardzo rzadki rodzaj ustawienia spichrza, wymienić należy usytuowanie go na podmurówce wykonanej z cegły. Pierwotnie jednak spichrze te posiadały opisany powyżej rodzaj fundamentu, który na skutek późniejszych przeróbek zastąpiono podmurówką, dobudowując często piwnicę. W obu przypadkach podwalina wykonana jest z drewna dębowego i posiada grubość od 20 do 30 cm, a w węglach połączona jest na nakładkę.

Podłoga. Poświęcając kilka uwag podłogom, podkreślić trzeba, że ich konstrukcja wspólna jest dla wszystkich obiektów tego typu, zinwentaryzowanych podczas badań. Wykonane są one z grubych desek, często pozacinanych w ten sposób, że zachodzą na siebie. Dzięki temu zlikwidowane są wszelkie szpary i otwory, przez które mogłoby wysypywać się ziarno. Zazwyczaj deski podłogi wygładzone są tylko od strony zewnętrznej, na którą rozsypuje się ziarno. Deski przybite są za pomocą gwoździ, rzadziej drewnianych kołków, tj. „ćwieków”, do poprzecznych belek wpuszczonych na piętrze w zrąb, na dole natomiast w podwalinę. W paru spichrzach, które na przestrzeni ostatnich 30-40 lat przechodziły remont, drewnianą podłogę na parterze zastąpiono betonową lub ceglana posadz-

⁹ Bohdanowicz, *op. cit.*, s. 306-315.



Ryc. 7. Spichlerz z XIX w., konstrukcji zrębowej z belek połączonych w narożach na tzw. zamek. Mieszkowice, pow. Prudnik

Fot. M. Kurek

ką. Zmiana ta łączyła się z nowszą funkcją tego pomieszczenia, które służy za magazyn na narzędzia gospodarcze oraz miejsce do ustawiania parnika, w którym gotuje się ziemniaki dla zwierząt.

Konstrukcja ścian. Wszystkie spichrze typu śląsko-spiskiego z terenu południowej Opolszczyzny posiadają ściany zrębowe połączone w węglach na tzw. oblap lub jaskółczy ogon, często z dodatkowym wzmocnieniem wewnątrz w postaci prymitywnego zamka. Obiekty starsze wykonane są przeważnie z grubych bali, na których widać ślady obróbki toporem, nowsze natomiast budowano z belek przecinanych piłą tracką. Nierówno obcięte ostatki zrębu wystają nieraz poza lico budynku, co jest szczególnie widoczne w obiektach ze zniszczoną polepą glinianą. W celu łatwiejszego przylegania zaprawy do ścian wbite są w nie drewniane tyble o długości około 10 cm, często tkwiące także między belkami.

Powała. W zależności od tego, czy budynek jest dwu- czy trzykondygnacyjny, możemy mówić o jednej lub dwu powalach prostych i jednym sklepieniu. Powwały te wykonane są z desek przybitych z wierzchu drewnianymi tyblami lub za pomocą gwoździ roboty kowalskiej do belek pułapowych wpuszczonych w zrąb. Belki te posiadają nieraz ozdobnie fazowane brzegi, a belka środkowa, na której wsparta jest powała, nad pomieszczeniem na parterze posiada często wycięty na niej motyw zdob-



Rys. 8. Spichlerz o kopulastym sklepieniu zrębu, nakryty daszkiem czterosпадowym.
Wojnowice, pow. Racibórz

Wg *Spichlerze Opolszczyzny*, Kraków 1967

niczy w formie rozety lub krzyża z oznaczeniem roku budowy. Bardzo często sklepienie oblepione jest wewnątrz gliną zmieszaną ze słomą.

Konstrukcja i kształt dachu. Krokwiowe dachy spichrzy o kopulastym sklepieniu zrębu nie są związane konstrukcyjnie ze ścianami. Założone są one luźno na zrąb, z którego łatwo je zsunąć. Krokwie wzmocnione bantem łączone są w szczycie na zwidłowanie lub nakładkę. Z uwagi na kształt dachu obszar objęty zasięgiem spichrzy typu śląsko-spiskiego nie różnicuje się w sposób wyraźny na terenie Opolszczyzny. Bardzo często w jednej wsi występują spichrze o dachu dwu- i czterosпадowym pokryte łupkiem. Ciekawym szczegółem konstrukcyjnym w tego rodzaju spichrzach jest mały daszek umieszczony nad drzwiami wejściowymi, który wg J. Bohdanowicza¹⁰ stanowi formę przejściową między przyczółkiem a podcieniem, co może wskazywać na zachodzące między nimi powiązania genetyczne.

Drzwi i okna. Do wnętrza spichrza prowadzą jednoskrzydłowe drzwi umieszczone w ścianie szczytowej, zawieszane na solidnych żelaz-

¹⁰ J. Bohdanowicz, *Różne formy przechowywania wymłóconego zboża w gospodarstwach chłopskich na terenie Polski w drugiej połowie XIX i w XX wieku*, s. 160, maszynopis — praca doktorska.

nych zawiasach roboty kowalskiej. Obramienia drzwi są często fazowane, a nadproże ociosane na kształt oślego grzbietu. Próg tworzy część podwaliny, w którą wpuszczone są dwa słupy — odrzwia, połączone u góry za pomocą „ocapu”, na którym wycięty jest nieraz rok budowy spichrza. Same drzwi wykonane są często z dwu warstw mocnych desek połączonych za pomocą grubych gwoździ o dużych główkach. Deski zewnętrzne ułożone są w różne wzory, raz pionowo lub poziomo, drugi raz ukośnie.



Ryc. 9. Hipotetyczna ewolucja spichrzy śląskich

Wg J. Bohdanowicza, *Spichrze na tle innych pomieszczeń do przechowywania ziarna w gospodarstwach chłopskich w Polsce na przełomie XIX-XX w. (1860-1960)*, „Lud”, t. 47: 1961.

Nieraz płaszczyznę drzwi dzielono na cztery równe części, które wypełnione były pionowymi, poziomymi lub ukośnymi deseczkami. Stosując podział drzwi na równe części pionowe, deseczki ułożone ukośnie tworzyły motyw jodełki. Uzupełnieniem zdobniczym drzwi są nakładki zamkowe oraz gwoździe o dużych spłaszczonych główkach wykonywane przez miejscowych kowali. Nakładki te robili kowale według własnych upodobań, stąd przedstawiają one dużą mozaikę form i motywów zdobniczych. Często spotyka się również drzwi okute blachą z poprzecznie ułożonymi żelaznymi sztabami, co skutecznie zabezpieczało ongiś drogocenne przedmioty złożone w spichrzu.

Spichrze posiadają małe otwory okienne wycięte w zrębie, podobne do otworów strzelniczych. Okna te nie posiadają szyb, jedynie wstawione są w nie żelazne pręty — proste lub esowato wygięte, co zapewnia swobodny dostęp i cyrkulację powietrza ¹¹.

Rozplanowanie wnętrza. W zespole omawianych spichrzy spotyka się obiekty o dwu, a nawet o trzech kondygnacjach, nie licząc parteru. Wszystkie z tych pomieszczeń służą do przechowywania zboża i produktów żywnościowych. Na parterze umieszczone są siasieki na mąkę, otręby i kasze. Do wnętrza prowadzą drzwi umieszczone w ścianie szczytowej, a na każdą z kolejnych kondygnacji wchodzi się po schodach umieszczonych wewnątrz budynku. Siasieki umieszczone na górze służą do

¹¹ Zarówno nakładki zamkowe, jak i „kraty” okienne charakteryzują się wielką różnorodnością form.

przechowywania ziarna, natomiast druga kondygnacja pozbawiona jest ich w ogóle, a ziarno magazynuje się tutaj rozsypane na podłodze, odgradzając poszczególne jego gatunki deskami. Kondygnacja ostatnia, którą w zależności od wysokości spichrza jest druga lub trzecia, nie posiada sásoków, a obok ziarna przechowuje się w niej warzywa, mięso i owoce. Na ostatniej kondygnacji suszono także podczas lata różnego rodzaju owoce i warzywa. Mięso i wyroby wędliniarskie umieszczano na drążkach zawieszonych u stropów.

Hipotezy genetyczne. W sprawie genezy i zasięgu spichrzy



Ryc. 10. Spichlerz o kopulasto sklepionym zrębnie. Obecnie obiekt znajduje się na terenie Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu-Bierkowicach

Fot. J. Michałowski

typu śląsko-spiskiego wypowiadano się już kilkakrotnie, podobnie jak w sprawie pochodzenia oddzielnych pomieszczeń do przechowywania ziarna. Stosunkowo fragmentaryczne źródła archeologiczne pozwalają stwierdzić, że spichrze znane już były neolitycznej ludności rolniczej¹², a znajdowane dość sporadycznie urny przypominające wyglądem spichrze dowodzą doniosłej roli, jaką w czasach przedhistorycznych spełniał ten budynek. Istnienie spichrzy na terenie Europy Środkowej i Wschodniej potwierdzone zostało dopiero na podstawie źródeł wczesnośredniowiecznych. Początkowo na Słowiańszczyźnie były to prawdopodobnie jamy oraz napalowe pojemniki koszowe. Później natomiast, w związku z rozwojem rolnictwa i stabilizacją osadnictwa, pojemniki te stawały się coraz większe i przekształcały się w normalne budynki.

Przedstawione w artykule spichrze o kopulastym sklepieniu zrębu wiązać należy genetycznie z budynkami o kopulastym dachu. Przykładem tego może być opisany przez K. Rhamma spichrz z Margoni, który według niego uznać należy za pierwowzór „sypanców” czeskich¹³. Był to budynek pleciony, oblepiony gliną, posiadający kształt kopulasty. Prawdopodobnie za jeden z następnych etapów w ewolucji spichrza można uważać budynki, które jeszcze na początku XX stulecia spotykane były na terenie południowej Opolszczyzny, zbudowane na planie sześcioboku i nakryte luźno ułożonym daszkiem¹⁴.

Analogie z terenów Węgier, a nawet Afryki, mogą upoważniać też do stwierdzenia, że spichrze o kopulasto sklepionym zrębie wiążą się z formami walcowatymi lub ulowatymi o ruchomym, zdejmowanym dachu. Zasadniczą bowiem cechą tych spichrzy jest posiadanie luźno ułożonego dachu. Proces ewolucji od glinianej jamy, poprzez kopiec do spichrzy naziemnych, tj. budynków, opisany został szczegółowo przez G. Nagya, na podstawie faktów indywidualnych z terenu Węgier¹⁵.

Zastosowanie konstrukcji zrębowej w spichrzach, i co za tym idzie wzrost wielkości tego budynku, spowodowało częściowo zmianę funkcji, a właściwie jej rozszerzenie. Dotychczasowy pojemnik na zboże zaczęto wykorzystywać również jako pomieszczenie do przechowywania cenniejszych przedmiotów oraz jako miejsce do spania. Ponadto masywność tych budowli, sklepienie z bali, masywnie okute drzwi oraz ściany oblepione

¹² J. G. D. Clarc, *Europa przedhistoryczna. Podstawy gospodarcze*, Warszawa 1957, s. 172.

¹³ Rhamm, *op. cit.*, s. 65.

¹⁴ Spichrz taki znajdował się we wsi Bieńkowice, pow. Racibórz i rozebrano go dopiero w 1955 roku. Zobacz: Bohdanowicz, *Spichrze na tle innych pomieszczeń...*, s. 308, tabl. 1, ryc. 1.

¹⁵ G. Nagy, *Die speicherung von Körnerfrüchten (getreide) in Oroskaza*, „Acta Ethnographica”, t. 13: 1964, s. 284-289.

gliną skłaniają do przypuszczeń, iż mogły być one wykorzystywane jako obiekty obronne. Małe okna przypominają strzelnice, a ruchomy dach można było łatwo zrzucić w razie pożaru. Obronna funkcja spichrzy tego typu mogła mieć duże znaczenie właśnie na tych terenach, które były regionem charakteryzującym się wzmożonymi ruchami ludności — bliskość Bramy Morawskiej, a więc narażonymi w dużym stopniu na występowanie częstych starć zbrojnych.

Powyższe uwagi na marginesie genezy tego typu spichrzy tłumaczą do pewnego stopnia, dlaczego właśnie na obszarach południowej Opolszczyzny i Spiszu koncentruje się ich zasięg występowania. Ten typ spichrzy rozwinął się również na styku terenów, na których występowały pojemniki gliniane i gliniano-koszowe, z terenami objętymi budownictwem zrębowym. Wydaje się zatem, że właśnie na skutek tego bliskiego sąsiedztwa zaczęła powstawać forma pośrednia łącząca w sobie kształt — łukowe sklepienie — i sposób ułożenia dachu charakterystyczny dla pojemników gliniano-koszowych. Stopniowo, prawdopodobnie dzięki wpływom przenikającym z południa poprzez Bramę Morawską, przy jednoczesnym rozszerzaniu funkcji tych budowli, zaczęły powstawać duże, zrębowe, oblepione gliną, łukowo sklepienie, tzw. spichrze śląsko-spiskie.

Na podstawie tych krótkich uwag na temat pochodzenia spichrzy i genezy omawianego typu można w uproszczeniu stwierdzić, że początkową formą spichrza była jama zbożowa, następną budowla gliniana lub gliniano-koszowa, która wreszcie pod wpływem budownictwa zrębowego przekształciła się w spichrz sześciokątny, a następnie czworokątny o łukowym sklepieniu, jaki jeszcze obecnie występuje w wielu wsiach południowej Opolszczyzny ¹⁶.

Nakreślony tu obraz spichrzy o kopulasto sklepionym zrębie, z uwzględnieniem ich konstrukcji, rozplanowania i wyposażenia wnętrza, będzie zapewne skromnym uzupełnieniem do nielicznych prac z tego zakresu, a łącznie z materiałem ilustracyjnym może posłużyć za materiał uzupełniający do dalszych studiów nad genezą tych obiektów.

¹⁶ Bohdanowicz, *op. cit.*, s. 313; tenże, *Różne formy przechowywania zboża w gospodarstwach...*, s. 232.